

2001'DEN 2007/8'YE DUDULLU ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ'NDE KÜRESEL ÜRETİM ZİNCİRİ VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ*

Berna GÜLER MÜFTÜOĞLU**

Giriş

1970'li yıllarda yeni teknolojilerin kullanımı, yeni üretim tekniklerin uygulanması, yeni ve çeşitlenmiş mal ve hizmetlerin sunumu, hızlı haberleşme ve ulaşım kolaylığı küresel rekabeti keskinleştirmeye başlamıştır. Küresel rekabetin getirdiği yeni koşullar karşısında sermayenin birikimi, üretim ilişkileri ve devletin işlevleri yeniden yapılandırılmasının ihtiyacını artırmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda oluşturulan yeni liberal politikalar çerçevesinde ihracata dayalı sanayileşme modeli birikim krizinin aşılmasında etkili bir silah olduğu gösterilirken, geç kapitalistleşen ülkeler için kalkınmanın biricik yolu olarak gösterilmiştir.

Böylece 1980 sonrasında dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni liberal politikalar çerçevesinde ihracata dayalı sanayileşme modeli uygulanmaya başlanmıştır. İhracata dayalı sanayileşme modeli ile dünya pazarlarına eklenme gerçekleşecek ve eklenme eklenmenin sürdürülebilirliği sağlanması ile "kalkınma" ve "gelişmenin" sağlanacağı hedeflenmiştir. Hedefin gerçekleşmesi için rekabet olmazsa olmaz koşul olurken, koşulun yaratılmasında sanayi bölgeleri, yani sektörel ve bölgesel toplaşan küçük ve orta boy firmalar, dünya pazarı

* Bu çalışmanın oluşturulmasında esin kaynağı olan başta Arş. Gör. Meryem Kurtulmuş-Kıroğlu'na ve Yrd. Doç. Dr. Kurtar Tanyılmaz'a teşekkür ediyorum. Ayrıca 2007 Temmuz ve Ağustos aylarında saha çalışmasının tamamlanması için derinlemesine görüşmelerin yapılmasında emek harcayan Meryem Kurtulmuş-Kıroğlu'na ve de bire bir görüşme yapan 2006-2007 dönemi İktisadi Büyüme ve Kalkınma İktisadi Yüksek Lisans öğrencilerime Necla Sulu, Berrin Yaşot, Sinan Ataman, Nazlı Akpınar ve Işıl Çağdaş'a teşekkür ediyorum. Çalışma devam etmektedir, basılmadan gözden geçirilmesi gerekmektedir.

** Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

için “küresel üretim zincirleri”nin cazibe alanları olarak belirlenmeye başlanmıştır. Türkiye’de kalkınmanın hedefi olarak sanayi bölgeleri öne çıkarılmaya başlanmış, KOBİ’ler kalkınmanın motoru ilan edilmiş, küresel pazarlara sıçramanın yol haritası belirlenmiştir. Yol haritası; büyük, orta ve küçük sermaye grupları için farklı anlamlar ihtiva ettiği gibi, birikim mücadelesi; ittifakların, çatışmaların ve çelişkilerin olduğu sermaye kesimi için çetinleşmiştir (Güler-Müftüoğlu, 2003; Erçan, 2004).

Bu çerçevede çalışmamızın ilk bölümünde uluslararası ölçekte “sanayi bölgeleri” ve “küresel üretim zincirleri”nin hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümünde Türkiye’nin küresel pazarlara eklenmesi ve sanayi bölgeleri, sektörel kümeleşen makine imalat sanayi irdelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde İstanbul’da Dudullu Organize Sanayi Bölgesinde 2001 ekonomik krizi sonrasında makine imalat sanayinde durum analizinin yapılmıştır. 2007 yılında İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi içinde yer alan Fabrikalar Bölgesi için yenilenerek “küresel üretim zincirleri”ne eklenme boyutunu, toplumsal kesimlerin nasıl bir dönüşümü içerdiğini çalışma ilişkileri çerçevesinde irdelenmiştir. Ve de 2008 dünya ekonomik krizden bölgenin nasıl etkilendiğine dair kısa değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

1. Küresel Üretim Zincirlerinin Cazibe Alanı: Sanayi Bölgeleri

1980’li yıllarda küresel rekabette avantaj sağlayan üretim odaklı yerel/bölgesel alanlar sosyal bilimlerde araştırmalara esin kaynağı olmuştur. Yerel/bölgesel alanların ortak özelliği ise teknoloji kullanma ve yenileştirme becerisi, yüz yüze ilişkilerin kurulduğu güven temelli yapılar, ortak dayanışma, işbirliği, küçük üretime dayalı üretim organizasyonlarının yaygınlığı, emek esnekliğinin sağlanması ve kamu-özel sektör işbirliğine dayalı yapılar olmasıdır (Güler-Müftüoğlu, 2005).

Ayrıca söz konusu araştırmalar, küresel rekabette başarılı üretim alanlarını birçok farklı adlandırmalarla tanımlamışlardır. Bunlardan bazıları:

- Sanayi bölgeleri (industrial districts) (Becattini 1990; Brusco, 1990)
- Bölgesel kümeleşme (district clusters) (Piore ve Sabel, 1984)
- Öğrenen bölgeler (learning region) (Storper, 1995)
- Kolektif etkinlik (collective efficiency) (Schmitz, 1995)

Oysa yerel/bölgesel alanın etkinleşmesi ve ön plana çıkmasının araştırmalara konu olması, yeni bir oluşum değildir. A.Marshall çalışmasında, 19 yüzyılda İngiltere’de Manchester’da tekstil ve Sheffield’da metal eşya üreticilerin topladığı

sanayi alanlarının ekonomide üstünlük kazandığını ortaya koymuştur. Marshall bu alanları "sanayi atmosferi" (industrial atmospheres) olarak adlandırmıştır (Marshall, 1920).

Diğer yandan üretim örgütlenmesine tarihsel olarak baktığımızda ise farklı yönlerde geliştiğini görmektedir. Bir tarafta on dokuzuncu yüzyılda üretimin tek çatı altında toplandığı fabrika tipi üretim örgütlenmesiyle kitle üretim gelişmiştir. Diğer taraftan on altıncı yüzyılın temel örgütlenme biçimi olan eve iş verme sisteminin uzantısı olan üretimin firma dışında örgütlenme biçimi varlığını sürdürmüştür; yirminci yüzyılın başında da firmanın uzantısı olan küçük üretim gelişme göstermiştir. Bununla birlikte bağımsız küçük ve orta çaplı üretim ve imalatçı rolü üstlenen ticari sermayenin üretimi örgütlediği küçük ve orta çaplı üretim birimleri de gelişim göstermiştir (Dobb, 1992). 1960'lı yıllardan başlayarak günümüze değin üretim örgütlenmesinin tarihsel boyutu soyutlama biçimi ile aşağıda yer almaktadır (Güler-Müftüoğlu, 2008):

- 1960'lı yıllar;
"Küçük güzeldir" (Schumacher, 1979)
"Modern küçük sanayiler" (Staley ve Morse, 1965)
- 1970'li yıllar;
"İstihdam deposu küçük firmalar" (ILO,1972)
"Yoksullukla mücadele için KOBİ'lerin geliştirilmesi" (WB, 1978:11'den aktaran Aktar, 1990:48)
"Enformel ve Formel, düalist yaklaşımlar" (Hart, 1975: 9-73'den aktaran Aktar, 1990: 39-43)
- 1980'li yıllar;
"Esnek uzmanlaşma modeli" (Piore ve Sabel, 1984)
- 1990'lı ve 2000'li yıllar;
"Küresel meta zinciri" (Gerrife, 1999)
"Küresel değer zinciri" (Humphrey ve Schmitz, 2000; Kamplisky, 2000; Sturgeon, 2001)
"Küresel üretim ağı" (Dickens, 2003; Ernst ve Rasethill, 1999'dan aktaran Levy, 2007)

Yukarıda da görüldüğü üzere farklılaşan ve karmaşıklaşan firmalar arası değişim ilişkisinin 2000'li yıllarda geldiği düzeyi, anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyal bilimciler buldukları disiplin itibariyle farklı tanımlarla açıklanmaya çalışılması kavram karmaşası yaratmaktadır. Kavram karmaşasının bir başka nedeni de üretim süreçlerinin dinamik yapısından kaynaklanıyor olmasıdır (Coe, Hess

ve Dicken, 2007: 3). Çalışmamızda bu tanımlama karmaşasını ortadan kaldırmak ve bir yere bağımlı kalmayı önlemek amacıyla “küresel üretim zinciri” ifadesini kullanacağız.

T. Sturgeon, Küresel üretim zincirini; düzey, çalışma ölçeği ve alt düzey olmak üzere bir çerçeve sunmaktadır (Sturgeon, 2001:5-6) (Tablo1). Tablo 1’de görüldüğü gibi küresel üretim örgütlenmesi; yerel (sanayi bölgeleri, uzmanlaşmış sanayi kümeleri ve bölgesel ekonomiler), ulusal (tek ülke), uluslar arası (birden fazla ülke), bölgesel (NAFTA, AB vs.) en son olarak küresel (kıtalar arası) düzeyde belirlendiğini görmekteyiz. Yerel düzeyde bölgesel kümeleşen firmaların (sanayi bölgeleri, uzmanlaşmış sanayi kümeleri ve bölgesel ekonomiler) uzmanlaşmış üretim parçaları, süreç ve hizmeti gerçekleştirmeleri, küresel üretim zinciri içinde en önemli alanları haline getirmektedir (Sturgeon, 2001:6) İçsel ilişkilerin harekete geçirdiği yerel dinamiklerin ortaya çıktığı kompleks yapıllı bölgesel kümeleşme (Amin ve Thrift, 1992), dışsal ilişkilerin özellikle küresel satıcı lider firmalarla etkileşimi sonucunda, kümelerin küresel pazarda yerinin de belirleyicisi olabilmektedir (Kamplisky, 2000).

Tablo1: Küresel Üretim Zinciri

DÜZEY	ÇALIŞMA ÖLÇEĞİ	ALT DÜZEY
• Yerel	• Topluluk Alanı.	• Sanayi Bölgeleri • Uzmanlaşmış Sanayi Kümeleri • Bölgesel Ekonomi
• Ulusal	• Tek Ülke	• Arz Temelli • Ulusal Üretim Sistemi
• Uluslararası	• Birden Fazla Ülke	• Karşılıklı Sınır Üretim Ağı • Uluslararası Üretim Ağı
• Bölgesel	• Çoklu ülke ticaret bloğu içine kapanma (NAFTA, AB, MERCOSUR, ASEAN VS.)	• Bölgesel Üretim Sistemi • Bölgesel Üretim Ağı
• Küresel	• En az iki kıta veya ticaret blokları arasında aktörlerin etkinliklerini koordine etmesi	• Küresel Meta Zinciri • Küresel Üretim Ağı

Kaynak: Sturgeon, 2001: 6

Dünya ölçeğinde üretim örgütlenmesinin biçimleri (ağlar, zincirler) ve yapısal karakterleri, coğrafik olarak farklılaşır, bu farklılaşma politik, sosyal ve kültürel sonuçlarını da şekillendirebilmektedir. Dolayısıyla farklı bölgelerin bölgesel gelişmelerini de farklı etkileyebilmektedir. Ulus altı bölgelerin önemi de burada

yatmaktadır (Coe , Hess ve Dicken, 2007:6). Öte ayandan karşılıklı etkileşim ve eş zamanlı dinamik süreçler aynı zamanda ağırlıklı olarak asimetrik güç ilişkilerini de içermektedir. Bununla birlikte süreçlerin etkinlik alanı uluslar arası düzeyde uluslar arası kurumları, elitleri ve ideolojileri yaratır ve de bu durum aynı zamanda, sosyal ve kültürel bir fenomen de yaratır (Coe , Hess ve Dicken, 2007:4-6). Böylece küçük ve orta boy firmalar temelli sanayi bölgeleri, toplaşan ekonomiler, öğrenen bölgeler gibi bölgelerin birbirleriyle yarıştırmalarıyla cazibe merkezleri veya alanları yaratılmakta yükselenlerin-alçalanların, kazananların-kaybedenlerin olduğu bir arena oluşturulmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan, 2006; Güler-Müftüoğlu, 2006).

Küresel lider firmalar için yerel alandaki sanayi bölgelerinde düşük emek maliyeti ve materyaller önemli olmaktadır. Aksi takdirde yerel alandaki üreticiler zincirden çıkarılmaktadır. Öte yandan çok sayıda üretici çevrim dışına itilirse, bu sistemin batacağı endişesi sarmaktadır (Sturgeon ve Lester, 2004: 37). Bunun için Kuzey Amerika ve Avrupa'nın bölgesel blokları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) üstünlüğü bloklar içinde sistemli bir ilişki ağı oluşturulmaya çalışılıyorsa da Asya'nın en büyükleri olan Çin ve Hindistan düşük maliyetli ve yüksek hacimli üretim adacakları, küresel lider firmaların gözdeleri olmaktadır (Sturgeon ve Lester, 2004:74). Dolayısıyla gözde olmak için geç kapitalistleşen ülkelerin sanayileşme stratejisini oluşturma, yerel firmaların uluslararası bağlantılarının kurulması uluslararası aktörlerin (AB, NAFTA, DB, IMF, DTÖ, UNIDO vs.) vasıtasıyla meşrulaştırılma çabası gün geçtikçe artmaktadır.

2. Türkiye'nin Küresel Piyasalara Eklemlenmesi: Sanayi bölgeleri ve Makine İmalat Sanayi

Kapitalist dünya ekonomisinden bağımsız olmayan Türkiye'de 1980 yılında 24 Ocak Kararları ardından ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmiş. Türkiye, küresel piyasalara hızla entegrasyonunu gerçekleştirmek için hem Avrupa Birliği'ne (AB) uyum, hem de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) koşullarını yerine getirmek amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) destekli uyum programı kapsamındaki düzenlemeleri, yasalar yoluyla hayata geçirmeye başlamıştır. Böylece doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerin serbestleştirilmesi, kamuya ait mal ve hizmet sunumunun piyasaya devri, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması, kamusal gücün zayıflatılması, devletin sadece piyasayı düzenleme rolü üstlenmesi, kamu-özel sektör işbirliğine dayalı yerel/bölgesel üretim alanlarının teşvik edilmesi, özelleştirme, ticarileştirme, emek piyasasının esnekleştirilmesi gibi arz yanlı yeni-liberal politikalar hayata geçmeye başlamıştır.

Türkiye’de sanayi kesiminin en önemli birimi olan imalat sanayinde yer alan firmaların yüzde 99,5’i KOBİ’lerden oluşmaktadır. Türkiye’nin KOBİ havuzu veya denizi olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır. Uluslararası organizasyonların desteklediği KOBİ’ler ile ilgili projeler ise, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin oluşturulmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu projelerde amaç, istihdam yaratma, KOBİ’lerin rasyonelleştirilmesi ve bölgesel dengesizliğin giderilmesidir (Aktar, 1990). 1962-1983 arasında 4 tane organize sanayi bölgesi kurulurken, 60 tanesi 1984-2001 arasında kurulmuştur (Güler-Müftüoğlu,2003). 2001-2006 dönemi arasında faaliyete geçen organize sanayi bölgesi ise 33 olup, 58 ilde toplam 93 OSB bulunmaktadır. Faaliyette bulunan ve faaliyeti tamamlanması beklenen toplam 248 adet OSB bulunmaktadır. OSB’lerin %25’i ise Marmara bölgesinde yer almaktadır (<http://www.investinturkey.gov.tr/cms/index.php?a=5>). Organize sanayi bölgelerinin inşaatının hızlanması 1980’li yıllarda merkez ülkelerde uluslar arası düzeyde rekabet avantajı elde eden, sektörel bölgesel kümeleşmenin sağlandığı sanayi bölgelerinin başarı kazandığı döneme denk gelmektedir.

Bununla birlikte 2001 yılında uygulanmaya başlayan IMF ve DB destekli “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında yabancı yatırımcıları çekmeyi kolaylaştırıcı hedef doğrultusunda, 2002 yılında Endüstri Sanayi Bölgeleri Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun çerçevesinde istenildiği takdirde organize sanayi bölgeleri, endüstri sanayi bölgelerine dönüştürülebilecektir. Bu bölgeler ve yatırımı gerçekleştiren yatırımcılar Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu ile getirilen teşviklerden yararlanabilecektir. Böylece KOBİ’lerin hızla uluslar arası sermayeye eklenmelerinin gerçekleştirilmesini sağlayan mekanizmanın yasal düzenlemeyle hayata geçirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda, amaçları içinde KOBİ’lerin yeni teknolojilere uyumunu sağlamak ve yüksek/ileri teknoloji sağlayacak yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik alt yapıyı sağlamak olan, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu 2001 yılında çıkartılmıştır. Bu bölgelerde yatırımı gerçekleştiren yatırımcılar Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu ile getirilen teşviklerden de yararlanabilecektir.

2003 yılında makine imalat sanayinde 500 işletme için yapılan envanter çalışmasında, makine imalatçıları organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinde yoğunlaştığı üzerinde durulmaktadır (Bayülken, 2003:14). Son on yılda ise Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kurulan (Gaziantep, Mersin, Adana Çorum, Çankırı, Bolu, Konya, Eskişehir vs.) organize sanayi bölgeleri önemli sanayi odakları haline gelmiş devlet teşviki ile gelişmiş alt yapıları ile küresel pazarlara daha hızlı eklenme gerçekleşmiştir (Bayülken, 2003:14). İhracattaki artış ora-

nının bu bölgelerde daha hızlı olduğu yatırım oranının, Batı Anadolu'ya göre daha fazla büyüdüğü görülmektedir. Yabancı sermayeye ortaklığı olan ve sermaye şirketi niteliği kazanan şirketlerin %73'ü Marmara ve Ege bölgelerinde yer almaktadır. Bu bölgelerde yapısal değişim daha hızlı ve kalıcı olmuş, şirketler 2001 krizini, ihracata yönelerek veya yapılarını yeni oluşumlara adapte ederek atlatabildiği vurgulanmaktadır (Bayülken, 2003:15). Sermayesini büyütmeyi başarmış olan firmalar, ihracatın artmasıyla birlikte zorunlu olarak kurumsal yapıları etkilenmekte "geleneksel firmayı" korumaları zorlandığı ortaya konulmaktadır.

Y. Bayülken'in İmalat sanayi yatırımlarının sektörlere göre teknoloji seviyesini ortaya koymuş olduğu çalışmada, orta-ileri teknoloji yatırımda taşıt araçları %8.92 ile birinci sırada, ikinci sırada %4,99 ile kimya sanayi ve üçüncü sırada %4.01 ile makine imalat sanayi yer almaktadır (Tablo 2). Makine imalat sanayinin en önemli tedarikçilerinden biri olan metal sanayi ise %4,50 ile orta-düşük teknoloji yatırımlar içinde yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Sektörler İtibariyle Teknoloji Yatırımı 1990-2000 Ortalamaları (%)

SEKTÖRLER	YATIRIM (%)
Yüksek Teknoloji	
Havacılık ve Uzay	Veri Yok
Bilgisayar ve Büro Makineleri	0,04
Elektronik-Haberleşme	1075
İlaç	1,99
Toplam	3,78
Orta-Yüksek Teknoloji	
Meslek, Bilim ve Ölçü Aletleri	0,52
Taşıt Araçları	8,92
Elektrik Makineleri	2,94
Kimya Sanayi	4,99
Makine İmalat Sanayi	4,01
Toplam	21,38
Orta-Düşük Teknoloji	
Lastik ve Plastik sanayi	5,38
Gemi Yapımı	0,20
Demir-Çelik	11,91
Demir-Çelik Dışı Metaller	1,04
Metal Olmayan Mineraller	11,05
Metal Eşya	4,50
Petrol Rafinerileri ve Ürünleri	3,92
Diğer İmalat sanayi	0,42
Toplam	38,42

Düşük Teknoloji	
Kağıt ve Basım Sanayi	4,30
Tekstil ve Konfeksiyon	20,86
Gıda, İçki ve Tütün	10,01
Orman Ürünleri	1,25
Toplam	36,42
Genel Toplam	100,0

Kaynak: Işık, TESEV, İstanbul 2001 çalışması üzerine yeni verilerle değerlendirme yapılmıştır (Bayülken; 2003: 30)

Öte yandan çalışmada 1987-2000 döneminde derlendiği istatistikî verilerde sektörler bazında saat başına katma değer imalat sanayinin ortalaması %15,0 iken, imalar sanayi içinde en yüksek demir-çelik %31,2 hemen ardından gelen %30,1 ile makine sanayi gelmektedir (Tablo 3). Makine sanayi 13 yıllık artış %20,5 ile tüm sektörlerden daha fazla olduğu görülmektedir. En çarpıcı olan ise 1990'lı yıllarda hızla küresel piyasalara entegre olmaya başlayan makine imalat sanayinin 1991 yılında %15,8 olan saat başına katma değer, 1995'de %20,8'e ve de 2000'de %30,1'e yükselmiştir (Bayülken, 2003:63). Orta düzeyde teknoloji yatırımına sahip makine sanayi uzun çalışma saati ve yoğunlaştırılmış üretim metodu ile katma değerini yükseldiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3: Sektörler Bazında Saat Başına Katma Değer (1987 Yılı Sabit Fiyatları Dolar Bazında)

Sektör	1987	1989	1991	1993	1995	1997	1998	1999	2000
Gıda	7,2	8,1	12,0	13,1	11,3	10,1	11,1	10,7	10,9
Tekstil	5,8	5,5	8,5	10,7	10,0	9,0	10,7	9,8	10,1
Giyim	4,3	3,6	5,0	5,7	4,8	5,5	5,2	5,0	5,1
Demir-Çelik	13,8	13,1	21,3	32,7	20,8	28,4	29,3	30,1	31,2
Makine İmalatı	8,2	8,6	15,8	23,5	20,8	25,4	27,4	28,9	30,1
Taşıt Araçları	10,03	10,0	17,2	24,2	21,5	24,1	26,5	27,4	27,9
İmalat Sanayi	8,9	8,5	13,2	17,9	15,1	13,3	14,5	14,9	15,0

Kaynak: MİS Elektronik iş stratejileri, TÜSİAD 2002; 1999-2000 katma değerleri hesaplanmıştır (Bayülgen, 2003: 63).

İmalat sanayinde ücretlerin katma değer içindeki payına bakıldığında 1987 yılından 2000'ne gelindiğinde ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir (Tablo 4). Ancak, makine imalatı sanayinde ise 1987 yılında %23,5 olan katma değer içindeki ücretin payı 2000 yılına gelindiğinde %8,8 ile dramatik düşüş olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla ücret dışı gelirlerde yani başta kar olmak üzere rant ve faiz gelirleri atmıştır. Böylece ücretler makine sanayinde kan kaybına uğrarken üretkenlik artışını yoğunlaştırılmış emek gücünden elde eden sektör, emekçiler üzerinden kayda değer oranda artık değer sağlamıştır diyebiliriz. Ücretlerin bu kadar güdüleştirildiği bir ortamda küresel pazarlara eklenmek için F. Ercan'ın ironileştirdiği ifadesiyle "daha az girdi ile daha hızlı daha az maliyetli üretim yapılması" olgusuna eşlik eden tespitite, iş kazalarındaki artış oranına dikkat çekilmektedir (Ercan, 2007). 2006 yılında SSK'nın iş kazaları raporuna göre iş kazaların beşte biri İstanbul'da gerçekleşirken, her 5 iş kazasından 3'ü ölümlle sonuçlanırken, iş kazasında inşaattan sonra ikinci sırada metalden mamul madde imalatı yer almaktadır (<http://www.insangucu.com.tr/default.aspx?pid=20137&nid=33128>, 23.07.2007). Harp-İş sendikasının yaptırdığı araştırmaya göre iş "kazaları"nda Türkiye Avrupa'da birinci, dünyada ise üçüncü sıradadır. Dünyada ilk iki sırada ise Güney Kore ve Brezilya yer almaktadır (Ercan, 2007). Hızlı büyüme trendini elinde bulundurmaya çalışan geç kapitalist ülkeler en az maliyet, en yüksek üretkenlik hızı yakalamak adına, üretken emeği daha hızlı kılacak uygulamalarla yüksek iş kazasıyla karşı karşıya bırakılığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 4: Makine İmalatında Ücretin Katma Değer İçindeki Payı (%)

Yıllar	Makine İmalatı	İmalat Sanayi
1987	23,5	17,3
1988	19,8	17,5
1989	24,7	20,5
1990	18,2	20,1
1991	21,2	20,3
1992	15,0	16,5
1993	13,6	14,3
1994	9,0	11,7
1995	10,6	12,8
1996	11,1	13,5
1997	8,9	14,0
1998	8,7	13,7
1999	9,2	13,5
2000	8,8	13,9

Kaynak: MİS Elektronik iş stratejileri, TÜSİAD 2002; 1998,1999 ve 2000 katma değerleri hesaplanmıştır (Bayülgen, 2003: 63).

3. İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi: Küresel Üretim Zinciri ve Çalışma İlişkileri

TMMOB'nin MMO tarafından düzenlenmiş olan 2001 Sanayi Kongresi'nde sunulmak üzere MMO tarafından desteklenen "Dudullu Organize Sanayi Bölgesinde Makine İmalat Sanayinde Alan Araştırması" adlı çalışma (Güler-Müftüoğlu, 2001), araştırmacının kendi desteği ile DOSB kapsamında yer almış olan Fabrikalar Bölgesi için yenilenmiştir.

2001 yılında yapılan araştırmanın amacı, bölgede makine imalat sanayinde üretimde çeşitlenme, değişim ve dönüşüm mekanizmaları, küresel pazarlara entegrasyon ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu çalışmada ise kriz sonrasında geçen 6 yıl içinde işletmeler nasıl bir farklılaşma yaşadı ve bu farklılaşmada Türkiye'nin 2000'li yıllarda hızla küresel pazarlara entegrasyonunda küresel üretim zincirinin neresinde ve nasıl eklemlendiğini anlama çabası içermektedir.

Araştırmamızın Fabrikalar Bölgesi için yenilememizin nedeni ise 2001 yılında yapmış olduğumuz çalışmada bizzat araştırmacı tarafından bölgede 7 firma ile derinlemesine görüşmenin yapılmış olup, bu firmalardan sadece biri dışında diğer hepsinin küresel piyasalara entegrasyonunun sağlanmış olmasıdır. Derinlemesine görüşmeler, 2007 Temmuz-Ağustos aylarında bizzat araştırmacı ile birlikte bir doktora öğrencisi, beş yüksek lisans öğrencileri ile tamamlanmıştır. Ayrıca bölge yönetimiyle de araştırmacı ve yardımcıların birlikte dahil olduğu derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği toplantılar yapılmıştır. Araştırma bulgularında 7 firma A, B, C, D, E, F ve G harfleri ile kodlanmış olup firmalar harf ile isimlendirilmiştir.

İstanbul DOSB'nin tanıtımını yaptığımız çalışmamızın üçüncü bölümünde ifade ettiğimiz gibi Fabrikalar Bölgesinde 2007 yılında 140 işletme olup, kayıtlardan çıkartılan sonuçlara göre 24 adet makine imalatı ile ilgili işyerleri olduğu tespit edilmiştir. 2001 yılında bu sayı 34 olup geçen süre içinde 2 firmanın kapandığı diğer firmaların ise daha fazla büyüyerek Gebze, Tuzla ve Düzce bölgelerine kaydı ögrenilmiştir.

2001 yılında görüşme yaptığımız tedarikçi olup yarı mamul üreten, sadece iç piyasaya çalışan ve ekonomik krizden en çok etkilendiğini ifade etmiş, ortalama 100 çalışanı olan, bu sayıyı 16'ya düşüren B firmasının tamamen fabrikayı kapatmış olduğunu öğrendik. Bunun üzerine kapanan B firmasının sahiplerine ulaşıldı ve görüşme gerçekleştirildi. Kapanan B firması araştırma kapsamı dışında kalmış olmasına rağmen kapanma nedenini somutlaştırmakla önemli bilgiler ortaya çıkmıştır.

Bir diğerk yarı mamul üreten tedarikçi firma ise küresel piyasalara entegre olan ve 2001 sonrasında hızla yükselişge geçen bu nedenle daha fazla büyüme eğilimi gösterip Tuzla Mermerciler Sitesine taşınmıştır. Görüşmeciler bu firma ile de derinlemesine görüşme yapmıştır. Her iki firma ile detaylı analizler aşağıda bulgular kısmında değerkendirilecek olup, diğerk beş firma ile ilgili toplu değerkendirme yapılacaktır.

a. 2001'den 2007/8'ye İstanbul Dudulu Organize Sanayi Bölgesi'nde Değişim

Türkiye'nin en büyük OSB'si İstanbul'da Dudulu Organize Sanayi Bölgesidir. Bölgede araştırma yapmış olduğumuz 2001 yılında 1372 firma faaliyette bulunurken yaklaşık 15 bin kişi istihdam edilmekteydi (Güler-Müftüoğlu, 2001). 2007 yılında yenilediğimiz araştırmamızda geçen altı yıl içinde yaklaşık 600 firma ilave olup 1903 firma faaliyet göstermeye başlamıştır . Yaklaşık 25 bin kişi istihdam olurken üretimin artışı olduğu dönemlerde bölgede 50 bin kişinin istihdam edilebildiği belirtilmiştir. 2008 dünya ekonomisinin krizi ardında uluslar arası etkileri yoğun olan bölge oldukça etkilenmiş olup, iş alamayan firmalar iflas etmeye başlamış olup istihdam resmi rakamlar dışında 10 bin kişiye düşmüştür. 2007 Ekim ayında bölgede yüzde 27 ticari işyeri açılırken 2008'nin aynı döneminde bu oran yüzde 12 azalmıştır. Aynı şekilde yüzde 15-20 oranında işyeri boşaltılmıştır. Bu sayı rakamsal olarak 100-150 işyeridir.

(Türkiye'yi Sırtlayan OSB'ler Nasıl Yönetiliyor? <http://gosb.com/belgeler/Infomag.pdf> (05.05.2009))

2007 yılında bölgede yönetimle yaptığımız derinlemesine görüşmelerde edindiğimiz bilgilere göre, geçen altı yıl içinde ilave olan firmalar arasında üretim faaliyetinden daha çok hizmet sektörüne ait firmaların bölgeye yerleşmiş olduğu öğrenilmiştir. Bunlar arasında finans şirketleri, ithalat-ihracat işlemlerini yürüten ticari firmalar, lojistik (nakliyat) hizmetleri veren firmalar yer almaktadır. 2001 yılında yapmış olduğumuz araştırmamızda tespit ettiğimiz gibi üretim birimleri ise bölge dışında yerleşmeye başlamıştır. Teşvik desteği alan Düzce başta olmak üzere Gebze ve Tuzla bölgelerine yerleşim seçimi yapıldığı öğrenilmiştir. Bölge içinde büyüyen firmaların işyerlerinin dar gelmesi ve/veya rant fiyatlarının çok yükselmesi maliyetlerin de yükselmesi nedeniyle bölge dışına kayılmaya başlanmıştır.

İstanbul DOSB'i kendi içinde dört birimden oluşmaktadır. Bunlar; Fabrikalar Bölgesi, İstanbul Madeni Eşya Sanatkârları Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi (İMES), Perşembe pazarı ve Kasımpaşa Demircileri Sitesi Yapı Kooperatifi (DES)

ve Kadıköy Oto Sanatkârları Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi'dir (KADOSAN).¹

1971 yılında Haliç etrafında faaliyet gösteren İMES; 1986 yılında yapı kooperatifi vasıtasıyla buldukları bölgeye yerleşmişler, 1995 yılında İstanbul DOSB içine dahil olmuştur. 2001 yılında 843 işletme faaliyeteyken, 2007 yılında 962 işletme faaliyettedir. Perşembepazarı adıyla anılan ve Demir-Çelik Borsası olarak bilinen bölge, 1980 yılından itibaren Haliç Projesi kapsamında yeniden düzenlenmesi üzerine DES yapı kooperatifi vasıtasıyla 1995 yılında işletmeler yerleşmeye başlamış ve İstanbul DOSB içine dahil olmuştur. DES'de 2001 yılında 427 işletme faaliyeteyken, 2007 yılında 712 işletme faaliyettedir. 2001 yılında her iki bölgede ekonomik kriz nedeniyle işletmelerini kapatan veya bölge dışına çıkanlar olmuş, ancak, daha sonra ağırlıklı olarak üretim dışı faaliyet gösteren işletmeler yerleşmeye başlamıştır. İMES ve DES'de küçük ve orta boy işletmeler olup iç piyasaya çalışan işletmeler haricinde içinde 2001 yılında ve 2001 yılından sonra daha hızlı bir şekilde küresel pazarlara entegre olan işletmeler devamlılıklarını sağlamışlar. Öte yandan İMES'de büyüyen işletmeler buldukları mekâna sığmamaya başlayınca bölge dışında Kocaeli sınırları dâhilinde Dilovası'nda İMES adı altında OSB kurulma çalışmalarına başlanmış, en kısa zamanda tamamlanması beklenen OSB'ye hızla yerleşimin gerçekleşeceği beklenmektedir.

İstanbul İDOS bölgesi içinde yer alan bir diğer birim ise Fabrikalar Bölgesi'dir. Büyük ölçekli işletmelerin yer aldığı birim 1995 yılında yerleşime geçmiştir. Fabrikalar Bölgesinin kurulmasının ardından da bölge OSB statüsünü almıştır. OSB'nin teşvik sisteminden büyük işletmeler başta olmak üzere küçük ve orta boy işletmeler de faydalanmaktadır. 2001 yılında Fabrikalar Bölgesi'nde işletme sayısı 102'yken, 2007 yılında 140 işletme olmuştur. Bu bölgede de kapanan işletmeler olduğu gibi bölgeden taşınan işletmeler de olmuştur. Bölgeye yerleşen işletmeler ise üretken dışı faaliyette bulunan işletmeler olup, yabancı firma sayısının gün geçtikçe arttığı ifade edilmektedir. İstanbul DOSB'nin yönetimiyle görüşmelerimizde bölgede enerji dağıtımının bölge sorumluluğuna geçtiği ifade edilmiştir, ayrıca bölgede Alcatel Teletaş ortaklığı ile ürünlerin satış olanaklarını kolaylaştırıcı internet ortamı sağlanmıştır. Çevre standartları bölgede ortaklığın sağlanmasıyla maliyet paylaşılmakta, böylece işletmeler bu standardı kolaylıkla uygulama fırsatı yakalayabilmektedir. Bölge yöneticilerin en büyük projeleri ise bölgede 1000 öğrencinin bulunacağı vakıf statüsünde olması istenen endüstri meslek lisesi kurulmasıdır. Bölgede nitelikli üretken emeğe ihtiyaç her geçen gün arttığı be-

1 KADOSAN oto tamir ve bakım işi yapıldığı için inceleme kapsamı dışında tutulmuştur.

lirtilirken, küresel pazarlara entegrasyonu hızlı kılacak ve sürekliliğini sağlayacak üretkenlik için denetim ve kontrolün bölgeye ait bir okulun olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

b. Küresel Üretim Zinciri: Düşüş, Tutunma ve Yükselme

Kapitalist üretim sisteminin bugün geldiği aşamada küreselleşme boyutu sermaye birikimi sorunsalını aşmada firmaların iç pazara yönelik çalışması çözümsüzlük getirirken, bu durum firmaları hızla dış pazarlara yöneltirken donanımsız olanlar yok olmakta ve donanımlı olanlar daha hızlı şekilde sıyrılmaya geçebilmektedir. Bu tespit yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle kriz ortamında farklı donanımdaki iki firmanın akıbetinin de farklı olmasını sağlamıştır.

İç piyasaya çalışan B firması 1969 yılında kurulmuş, 1991 yılında borçlanmayla o dönemde ilk CNC tezgâhlarını alan firma iken 1994 yılındaki kriz ardından borçların ödenemez hale gelmesi iç pazarda yalnızca bir firmayla çalışması ve onunda siparişlerin kesilmesinin ardından düşüş gerçekleşmeye başlamıştır. 1990'lı yılların sonunda toparlanma başlandıysa da 2001 krizi ile birlikte küresel pazarlara entegrasyonun gerçekleştirilememesiyle birikim havuzu tıkanmış ve Fabrikalar Bölgesi'nde rant fiyatlarının olağan üstü yükselmesi ardından B firması çok uluslu bir firmaya kiraya verilmiştir. Daha sonra İstanbul DOSB'nin çerinde yer alan bölgede bir başka iş kurulmuş; şimdi o iş de yürütülmeyip aşağıda açık olarak ortaya konulduğu gibi artık üretimden çekilmişlerdir.

"96 Gümrük Birliği Anlaşması ile ithalat kapıları açıldı. Dışarıdan otomobil geldi. Bu nedenle yeni, iyi araba üretmen gerek, çünkü rekabet attı. Tofaşta bu durumda ayakta kalmak için bize çok daha düşük fiyattan üretmemizi zorunlu kıldı. Tofaş bütün maliyetlerini kısımaya başladı işine geliyorsa yap dedi. Biz de yapamadık. Dışarıya açılmamız gerekiyordu. Onu da beceremedik. Şu anda OSB'deki ve Sarıgazi'deki yerlerden kira alıyoruz ve bu üretimden daha avantajlı, daha rahatız böylelikle"

Yerli ortaklı çok uluslu şirketin iç pazarda önemli üstünlüğü olan Tofaş kriz halini aşmanın en etkin yolunun üretim zinciri yönetiminin en az maliyetle çalışma düsturunun kullanılmasıyla aşıldığını görmekteyiz. Küresel ve yerel düzeyde üretim zincirinin denetimini ve kontrolünü elinde bulunduran lider firmalar genelde kazançlı taraf olurken, lider firmaya tam bağımlı olan tedarikçi firmalar kaybeden taraf olmaktadır.

Etkin üretim zincirini başarılı kılan kuşkusuz "yeni işletme stratejisi" olan üretim zincirinin iyi yönetilmesidir. Bunun için gerekli olan doğru ürün, miktar, zaman, yer; yüksek esneklik en az toplam maliyet, en kısa çevrim süresi ve en az

toplam stok düzeyidir (Şen, 2006: 11). Öte yandan ürünün yarı mamul ve nihai mamul olması da önemlidir. Her iki mamulün üretim zinciri olabilir, ancak, nihai mamul üreten lider konumdadır ve üretim zincirinin tepe noktasında yer alır. Üretim zincirinde liderlik ve marka olma durumu üretim zincirinin tepe noksanın önemli kılmaktadır. Humphrey ve Schmitz'in "küresel değer zinciri" kapsamında tespitlerini ve çalışmalarını ele alınan "upgrading" kavramı biricikleştirilmekte ve öne çıkarılmaktadır. Bununla birlikte "upgrading" tanımlanmasını küresel üretim zincirinde farklı düzeyde açığa çıktığı üzerine tespitite bulunmaktadır (Humphrey ve Schmitz, 2000:3). Biz üretim zincirinde "en iyi olma", "tutunma", "sıçrama", "yükselme" olarak tanımlamaya çalışacağımız "upgrading" kavramını basitçe üç düzey olarak belirleyeceğiz.

Sürece Hâkim Olma: Kaynakların ve sürecin farklı ürün grupları ve farklı coğrafi bölgeler bazında aniden çıkabilecek değişiklere karşı hazır olunması.

Yenilikçi Olma: Daha yeni ürünlerin sunulduğu yüksek teknolojinin kullanıldığı ve yenilendiği duruma sahip olunması.

Pazara Hâkim Olma: Güçlü markalar ve yaygın pazarlama ve dağıtım kanallarına sahip olunması.

2000'li yıllarda Fabrikalar Bölgesinde küresel pazarlara entegre olmuş yarı mamul üreten C firması küresel üretim zinciri içinde "sürece hakim olma"yı başarak büyümüş, büyüme dolayısıyla bulunduğu yere sığamayarak, Tuzla bölgesine yerleşmiştir. Firma büyüme koşullarını aşağıda net bir şekilde aktarmaktadır:

"2001 yılında Almanya, Fransa, İngiltere ve iç piyasada Koç ile çalışıyorduk hedef fiyatlarımızın altında çalışmak zorunda kaldık ama daha sonraki süreçte İspanya ve ABD ile çalışmaya başladık. Ürün yelpazemizi geliştirdik, kompleks ürünlere yöneldik. Teknolojimizi yeniledik."

Firmaların sermaye birikim donanımı arttıkça daha fazla büyüme eğilimi taşıdığını görmekteyiz. Küresel pazarlara entegrasyon önemli ancak bir o kadar da birikim yaratacak olan maliyetlerin optimum ölçüde belirlemek de önemli olmaktadır. C firması 2001 yılında 110 işçi istihdam ederken asgari ücret uygulaması yaparken, göreceli olarak 2007 yılında 100 kişi ek istihdam yaratılmış ancak yine işçiler asgari ücretle istihdam edilmektedir. Öte yandan niteliksiz işçi ihtiyacı emekçi havzası olarak bilinen yeni yerleşilmiş olan Tuzla bölgesinden sağlanmaktadır. Nitelikli işçiler ise Dudullu'dan getirilmektedir. C Firması en az toplam maliyeti gerçekleştirme koşulunu ve tam bağımlı olma durumunu ise aşağıda net bir şekilde ifade etmektedir.

“Almanya’dan yeni bir iş aldık. Almamızın nedeni de orada bu işin maliyeti 2 bin euroydu. Biz bu işin maliyetini 200-300 euroya yapabiliriz dedik, ülkemizde bu işe ihtiyacı olup çalışacak çok kişi olduğunu söyledik ve işi kaptık. Ancak bizim için maliyeti olan taraf asgari ücret üzerinden alınan vergiler o da olmasa maliyetlerimiz daha makul seviyeye gelecek....Biz işi projelendirmeyiz (fiyat, model,miktar,) karşı taraf projelendirir, rakiplerimiz var biz bunu kabul ederiz. Kıyasıya rekabet var..... Daha önce Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya bizim rakiplerimizken şimdi AB’ye girdiler, işçilik maliyeti arttı. O yüzden AB’ye girmeyelim. Sakın yanlış anlamayın, sadece firma açısından bakıyorum meseleye.....Biz 2001 krizinde dış pazara çalıştığımız için doların yükselmesi bizi güçlendirdi. Dolayısıyla krizden etkilenmedik. Şimdi tam tersi yönde doların düşük olması karımızı düşürüyor...Kıyasıya rekabet ortamında bizim gibi firmalarla ortak hareket edip pastadan hepimiz faydalanmaya çalışıyoruz.”

Küresel pazarlara entegrasyonunda ülkenin ekonomi politikaları da etkili olmaktadır. Üretken sermaye için iç ve dış pazara çalışmak sermaye birikiminin yaratılıp yaratılmamasına etki ederken, iç pazara veya dış pazara tamamen entegre olanlar için kötü sürprizler beklenmedik sonuçlarla karşı karşıya kalış farklı çözümleri de beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri de firmalar arası dayanışma ağının, müşteri ihtiyacını karşılamak ve işin devamlılığını sağlamak için kurulduğunu ve risklerin paylaşıldığını görmekteyiz. Bu durum bir anlamda firma ağlarında risklerin paylaşılmasında ortaklaşmada, işbirliğinin gerçekleştirilmesinde Humphrey ve Schmitz’in, ortaya koyduğu firma ağlarının başarısını bir ölçüde yansıttığını ifade edebiliriz. Daha sonraki kısımlardaki analizlerde göreceğimiz gibi, bu durum bazıları için başarı, bazıları için ise başarısızlık anlamını taşıırken, döviz kuru politikalarında azalma eğilimi ucuz ithal girdi kullanan üretken sermaye ile ithalat firmaları tüccar sermaye grupları ve de iç ve dış pazara çalışan üretken sermaye grupları arasında çatışmaktadır. Bununla birlikte kendi aralarında ittifakların yaşanması da sermaye birikim sorunsalının aşılma ihtiyacından kaynaklı olarak görmek gerekiyor.

c. Küresel Üretim Zincirini Yönetme Üzerine Tespitler

Bir önceki kısımda Fabrikalar Bölgesinde (B kapanan ve C taşınan) firmaların küresel üretim zincirine dâhil olup olmama durumuna göre değerlendirme yapıp, derinlemesine incelemeyle üretim ilişkilerinin niteliksel boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine bir önceki kısımda küresel üretim zincirine tutunma, yükselme ve yönetmenin (upgrading) durumlarının kıstasları ortaya konularak firmalar bu kapsamda değerlendirmeye çalışılmıştı. Bu kısımda da 5 firma (A, D, E, F ve G) ilk önce küresel üretim zincirinde “sürece dâhil olma”, “yenilikçi olma” ve

“pazara hâkim olma” (upgrading) durumları firma bilgileriyle geliştirilmiş şekilde değerlendirmeye çalışılacaktır (Tablo 5).

Tablo 5: Fabrikalar Bölgesinde Küresel Üretim Zincirinde Yükselme

Firmalar/Ürün/Ortaklık	Yükselme (Upgrading)		
	Sürece Dâhil Olma	Yenilikçi Olma	Pazara Hâkim Olma
A- Yarı Mamul Ortak Aile Birliği	Tamamen	Kısmen	-
D- Yarı Mamul Ortak Aile Birliği	Kısmen	Tamamen	-
E- Mamul Yabancı Ortaklı %42-42 %13 Halka Açılmış	-	-	Tamamen
F- Mamul Çok Uluslu Şirket	-	-	Tamamen
G- Yarı Mamul %77 Yabancı Ortaklı	-	-	Tamamen

A firması, iç piyasada Arçelik ve Otosan firmalarına yan mamul üretmeye başlamıştır. 1990’lı yılların ortalarında küresel pazarlara entegre olmaya başlayan firma 1997 yılında Manisa’da Organize Sanayi Bölgesi’nde Vestel için yan mamul üretimi yapan firma açarken, Demirdöküm ve Arçelik için Eskişehir’de firma açmış; Fabrikalar Bölgesindeki A firması ağırlıklı olarak Otosan ve dış piyasalar için üretim yapmaktadır. Bu dönemde de Almanya, Fransa ve İngiltere ile çalışırken, 2001’deki krizi atlatabilmenin en önemli nedenini dış piyasalara çalışılması gösterilmiş, daha sonraki süreçte ise İtalya ve İrlanda ile çalışmaya başlanılmıştır. Bundan sonra A firması CNC makineleri olarak teknolojisini yenilemiş, tasarım ve ürün farklılaşmasının olduğu üretimin talebe göre çeşitlendiği çalışanların ürün çeşitlenmesine gitmiş, kapasitesi 2001 %55 iken, 2007’de %80-85 düzeyine yükselmiştir (Tablo 6). Böylece 2001’den bu yana iki katına varan bir büyüme gerçekleştirilmesiyle, buldukları mekânı genişletmişlerdir.

Siparişlerin zamanında teslimatını sağlamak için hızlı ve temposu yüksek çalışmanın gerekli olduğu teslimattaki gecikmenin maliyete direkt eklendiği belirtilmektedir. A firmasının yetkilisi bu durumu oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Ürünü yüklediğimizde lojistik taşıtındaki sensör ile teslimattaki herhangi bir gecikmeyi direkt ana firmaya anında bilgi aktarıyor. Bu bizim için çok kötü oluyor, çünkü hiçbir ödeme alamıyoruz, böylece kontrol ana firmaya ait, gecikme gideri

ise bize kesiliyor.....İç piyasada çalıştığımız Otosan'ın istek ve koşullarına uymak zorundayız ancak iç piyasadaki dengesizlikten Otosan nezle olduğunda biz grip oluyoruz.....Her türlü uluslararası standart belgemiz var. Aksi taktirde çalışamayız. Gitgide standart belgeleri daraltılıyor. Örneğin Otosan, Volvo, Toyota üçünün birlikte belirlemiş olduğu standart belgesi Q1 çok ağır kuralları var, mecbur uymak durumunda kaldık. Bununla birlikte her zaman ürün yenileme çalışmaları yapmak durumundayız. Aksi taktirde işimizi kaybederiz...Eskiden en büyük rakibimiz Bulgaristan diyorduk şimdi AB'ne girince işçilik maliyeti yükseldi. Artık tek rakibimiz, Çin"

Tablo 6: 2001-2007 Kullanılan Teknoloji, İşletme Teknikleri ve Kapasite Kullanımı

Firmalar	Kullanılan Teknoloji ve İşletme Teknikleri						Kapasite %	
	Tek amaçlı makineler, çalışanların işin bir bölümünde uzmanlaştığı standart üretimin yapıldığı sistem		Sınırlı da olsa değişik ürünlerin üretildiği makineler gerektiğinde herkesin katılabildiği bir sistem		Çok amaçlı makineler olup, tasarım ve ürün farklılaşmasının yapıldığı çalışanlar arasında işbölümünün esnek olduğu sistem		2001	2007
	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007
A			+			+	55	80-85
D					+	+	50	70-80
E	+	+					30	50
F					+	+	100	100
G					+	+	70	80-90

D firması ürettiği yarı mamulün niteliğine bağlı olarak 2001 yılında iç piyasada tek üretici durumda ancak %80'nini dış pazara üretirken 2007 yılında tamamen dış pazara üretim yapmaktadır. 2001 yılında çok amaçlı makineleri olup, tasarım ve ürün farklılaşmasının yapıldığı çalışanlar arasında işbölümünün esnek olduğu sisteme sahipken, 2007'de aynı sistem uygulanırken CNC makineler ilave edilmiştir. Diğer taraftan ileri teknoloji yoğun üretime geçilmiş, yenilikçi teknoloji yoğun ürünler üretilmeye başlanmıştır. Böylelikle %400 büyüme gerçekleştirilmiş, yatırım yapmanın gerekliliği ifade edilmiştir. Firma yetkilisi aşağıda bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır.

"ABD ve ABD'ye bağlı farklı ülkelerde bulunan diğer şirketlere ürünümüzü veriyoruz. İleri teknoloji ürünler ürettiğimiz için kendimizi yenilemek zorundayız. Yatırım yapmalıyız. Kurular çok kötü sağlıksız maliyetlerimizi etkiliyor. İç piyasada bizimle

çalışabilecek tedarikçi bulmak çok zor, fabrikalar kapanıyor. Üreticiye yeterli teşvik yok burada. Vergiler yüksek, enerji pahalı Meksika ve Çin'e göre işçilik ücretleri yüksek. Meksika, Çin veya Filipinler'e yeni fabrika açmayı istiyoruz."

D firması, yan mamul üreticisi olarak teknolojisi yüksek yenilikçi ürün üretmesi ve ürünlerinin devamlılığını sağlamak adına yenileşmesi gerekiyor ve de kendisi alt en az toplam maliyetli tedarik zincirini kurmak istemesiyle birlikte genişleme istediği açığa çıkmaktadır.

E firması mamul üretmektedir ve ürünün niteliğine bağlı olarak, 2001 yılında olduğu gibi 2007 yılında da tek amaçlı makineler ile çalışanların işin bir bölümünde uzmanlaştığı standart üretimin yapıldığı sistemde çalışılmaktadır. E firmasının bir diğer firması ise Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde yer almaktadır. İç pazarda ve dış pazarda şubeler, bayiler ve fuarlar aracılığıyla müşteriye ulaştırılıyor. Yabancı ortağın küresel pazara hâkimiyetinin olması satış olanaklarını güçlü kılmaktadır. Bu firma İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan ilk 500 firma sıralaması içinde 2006 yılında 333'ü sırada yer almaktadır.

F firması mamul üretmektedir ve ürünün yabancı sermayenin uluslar arası marka olma özelliğini taşıması, yabancı sermayenin hem yerli pazarda yer almak istemesi, hem de ulaşmak istediği pazarlara yakın olması (Orta Doğu, Kafkaslar, Balkanlar ve Rusya) maliyetleri daha düşük belirlenen hedef fiyatların gerçekleşmesine olanak tanıyan pazarlık avantajına sahip olmaktadır. Firma yetkilisi aşağıda net bir şekilde ifade etmektedir:

"Türkiye'de yerel pazara çalıştığımız gibi ağırlıklı olarak buraya yakın dış pazarlara çalışıyoruz. Satış birimimiz İtalya'da. Bir çok parça şirketin irtibatında olduğu yurt dışındaki şirketlerden geliyor. Fabrikalar kurulurken makinelerin çalışması işlemleri için olmazsa olmaz koşulu bizim ürünümüzün kurulmuş olması gerekir. İhalelerde bizim ürün kullanılacak denildiği zaman muhakkak bizim ürün kullanılacaktır. Şirketin hissedarı olan çok uluslu bir finansman şirketi var. Finansman temini oradan sağlanıyor. Kartal'da 2001-2007 arasında ürünün dış ünitelerini yapmak için firma kuruldu dolayısıyla yeni yatırım yapıldı."

Türkiye'de yatırımları olan şirket, İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan ilk 500 firma sıralaması içinde 2006 yılında 225'inci sırada yer almaktadır. Küresel üretim zincirinde lider olmak ve marka olmak, zincirin devamlılığı ve sağlamlılığını sağlayan önemli etken olarak burada daha net bir şekilde görebiliyoruz.

G firması çok uluslu bir şirket ile ortaklık kurmuş yarı mamul üreten bir firmadır. 2001 yılında %52 sahip olan çok uluslu şirket, 2007'de %77'sine sahip olmuştur. Çok uluslu şirket hedef satışlarının Orta Doğu ve Türkî Cumhuriyetlerine olması yönünde anlaşmaları bulunmaktadır. Firmanın 2001 yılında hedefi AB

ülkelerine satışın gerçekleşmesi, bu hedef kısmen gerçekleştirilebilmiştir. Çok uluslu şirketin yönlendirmesi ise firmanın başarı kazandığı Rusya’da faaliyetlerini satış bayilerin kurulma çalışma içinde olunmasının sağlanmasıdır. Çok uluslu şirket büyük bir küresel üretim zincirine sahiptir. Tüm yenileşme faaliyetleri dünyaya açılmış şirketlerin yenileşme birimleriyle her an her şekilde ortaklaşma halinde çalışılmaktadır. Zincirde liderlik ve markada üstünlük bu şekilde çalışmayla devamlılık arz etmektedir. Ancak devamlılığın bozulması da kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin merkezde yoğunlaşan sermayenin el değiştirebilmektedir. Aşağıda bu durum firma yetkilisi tarafından net bir şekilde ifade edilmektedir.

“Bağlı olduğumuz şirket (çok uluslu şirket) İspanyol ve İtalyan sermayedarlarının ortaklığıyla yürütülmekteydi. Ancak 5 sene önce şirket finansal anlamda darboğaza girdi. Dünyada ki tüm birimlerde problem yaşanmaya başlayınca, sermayedarlar şirketi satmak zorunda kaldılar. Satın alanlar ise sanayici değil, ABD’li emekli fonu yatırım uzmanı finans şirketi ile İsviçreli endüstri finansal yatırım şirketi aldılar. Şirketimizin yöneticisi ise ABD’li CEO oldu”

Yukarıda açık bir şekilde görüldüğü üzere küresel üretim zincirinin kontrolü ve denetimi için marka ve lider olmak yetmiyor sermayenin varlığını sürdürebilmek mümkün olamıyor ve güçlü para sermayesi sermayenin merkezileşmesinde önemli etken olmaktadır. Birikim mücadelesinin tepe noktasında da çetin geçtiğini görmekteyiz.

d. Çalışma Koşulları

Fabrikalar Bölgesi’nde yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabetçi baskının çok yüksek olması nedeniyle üretim düzeyinde yoğunlaştırıcı çalışma temposunu yüksek tutan “toplam kalite yönetimi”nin uygulanması nedeniyle çalışma temposunun yüksek olması iş kazalarını kaçınılmaz şekilde artırmış olduğu gözlemlenmiştir. TMMOB’un 2007 yılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Oda Raporu”na göre en fazla iş kazası oranının toplam işletmelerin %98’sini oluşturan İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu’nun (İSKG) işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı işyeri hemşiresi veya sağlık memuru bulundurma gibi zorunluluklarının olmadığı KOBİ’lerde görüldüğü tespit edilmiştir (TMMOB, 2008). KOBİ havuzunu barındıran İDOSB’de iş kazalarının sıklığı hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Görüşme yaptığımız Fabrikalar Bölgesi’nde, daha büyük işletmeler olmasına karşılık, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda gerekli tedbirlerden yoksun olduğu görülmüştür.

Siparişin yüksek olduğu dönemde bölgede istihdamın artışıyla birlikte ortalama 25 bin çalışandan 50 bine yükselmesi, bölgede geçici çalışmanın da yaygınlığına işaret etmektedir. Geçici çalışma bir yandan güvencesiz çalışmayı geti-

rirken, diğer yandan da dönemsel işsizliği ve düşük ücretlerle çalışmayı kabul eden yığınların yaratılmasına da neden olmaktadır. Bu geçici çalışma biçimi, 2008 dünya krizi sonrasında küresel zincirin parçaları koptukça işçi sayısını 10 bine düşürmüştür. Krizin faturası emekçilere ödetilmektedir. Diğer yandan görüşme yaptığımız A firmasının otomotiv üretimin ve dayanıklı tüketim mallarının zincirin parçalarında yerel ve küresel bağlantıları olması kriz koşullarında en fazla etkilenen firma olmuştur. Bölgedeki fabrikanın kapatılması gündeme gelmiştir. İşyerlerinin kapanması ve kapanma tehdidi aynı zamanda ücretsiz çalışmaları ve ücretsiz izinleri de beraberinde getirmiştir.

2003 yılında çıkartılan 4857 sayılı İş Kanunu'na göre 30'dan az işçi çalıştırılan işletmelerde iş güvencesinin uygulanmaması kuralı iş güvencesiz çalıştırılmanın resmi olarak onaylandığını göstermektedir. Görüşme yaptığımız firmaların hemen hemen hepsi gerekli gördükleri üretim sürecinin bölümlerini taşeron ve fason firmalara aktardıkları için aktarılan işin yapımında ortaya çıkan sağlıksız koşullardan, iş kazalarından ve kayıplardan sorumlu olmamaktadırlar. Bu durum daha az maliyetle çalışma ve zincirde tutunma, yükselme için ideal ortam yaratmış olmaktadır.

E ve F firmalarında sendikal örgütlenme olup, bu sendikaların uzlaşmacı yaklaşımın olmasıyla ücretin 2001 yılı ile 2007 arasında hemen hemen aynı düzeyde seyrettiğini gözlemleyebiliyoruz (Tablo 7). Sendikalı işçilerin ücretleri en yüksek 1000 YTL düzeyinde yer alırken 2007 yoksulluk sınırı olan 2.012² YTL'ye erişilemediğini görüyoruz. Dolayısıyla örgütlülük de pek bir anlam ifade etmemektedir. Ancak mevcut koşullar emekçi kesimler için yoksulluk anlamını taşımaktadır. Taşeron çalıştırma yaygın olurken, asgari ücret düzeyinde işçi ücretleri belirlenmektedir. Diğer taraftan niteliksiz işçilerde, işçi devir hızı oldukça yüksektir. Firmalarda genellikle üretim alanları havasız ve sıcak (görüşmeler Temmuz ve Ağustos aylarında yapıldığı için yaz koşulları sıcaklığı olağan üstü hissedilmesini sağlamıştır) ortamlar mevcutken, ürün geliştirme bölümleri üretim alanından izole olmuş, havadar ve uygun oda sıcaklığı bulunan alanlar olarak düzenlenmiştir. Kötü düzenlenmiş çalışma koşulları işyeri maliyetini minimize ederken, emek üzerinden sağlanan tasarruf ile birlikte küresel pazarlara entegrasyon sağlanabilmektedir.

Görüşme yaptığımız D firması 2001'den 2007'ye kapasitesini % 400 arttırmış olup, teknoloji yoğun üretim yapan, küresel zincire tutunmada yenilikçi olma

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/-Aclik_ve_Yoksulluk_2007.pdf (20.07.2007)

özelliğini koruyan kritik parçaları üreten firma 2008 dünya krizinden bu özelliklerinden dolayı kısmi etkilenmiştir. Bu firmanın çalışanları 2008 kadar sendikasız çalıştırırken, çalışanlar sendikaya üye oldukları an işten çıkarılırlar. Demokratik hak olan sendikal örgütlülük, işçilerin ekonomik hak ve menfaatlerin korunması karşısında sermayenin baskıcı ve anti-demokratik tavır göstermesi, düşük ücretli ve güvencesiz çalışmanın sürdürülmesinin kârlılık ve maliyet için ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bu tavır karşısında işçiler mücadelesini fabrika işgali yaparak daha sonra direnişi işyeri dışında sürdürerek 2 Temmuz'da 200. günü tamamlamıştır.

([http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=25123&ref=bm\(02.07.2009\)](http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=25123&ref=bm(02.07.2009)))
Bu direniş, İDOSB'daki işçiler için örgütlü mücadele adına moral, destek ve dayanışma anlam kazanmıştır.

Tablo 7: Fabrikalar Bölgesinde Çalışan Sayısı ve Ücretler

Firmalar	Çalışan Sayısı		Ücretler	
	2001	2007	2001	2007
A	183	175-250	Asgari Ücret 167,94	Asgari Ücret 585,00
D	120	430	650,00 Yaklaşık	1000.00 Yaklaşık
E	75	140	Uzlaşmacı Sendika 350,00-650,00	Uzlaşmacı Sendika 650,00-1000,00
F	200	350	Uzlaşmacı Sendika 350,00-650,00	Uzlaşmacı Sendika 650,00-1000,00
G	82	145	650,00 Yaklaşık	1000.00 Yaklaşık

Sonuç Yerine

Kapitalist sistemin bugün geldiği aşamada yüceltilen küresel üretim zincirine eklenmenin, tüm toplumsal kesimlerin refahını yükselteceği varsayımı gerçekçi bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Çalışmamızda İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi içinde Fabrikalar Bölgesi'nde yapmış olduğumuz saha araştırmasında küresel üretim zincirine eklenenin homojen olmayan toplumsal kesimler için farklı sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklar kesimler arasında derin ayrışmaları beraberinde getirmektedir. Bu ayrışmalardan birincisi; yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde sermayeler arası farklılaşma ve ku-

tuplaşma yoğunlaşırken, uluslararası ölçekte ise sermayenin merkezileşme eğilimi güçlenmektedir. İkincisi ise toplumun önemli bir çoğunluğunu oluşturan sermaye dışı kesimler için güvencesizlik, işsizlik, yoksulluk olguları daha da derinleşirken krizler bu durumu daha da pekiştirmektedir. Ancak örgütlü mücadele ve dayanışma yerelden küresele güç kazandıkça üretimden gelen gücün kullanılması tüm koşulların değiştirebilmenin adımı olacaktır.

Kaynakça

- Aktar, Ayhan. Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi. İstanbul: AFA Yayıncılık, 1990.
- Bayülken, Y. (2003). "Makine İmalat Sanayi Sektör Araştırması", **TMMOB Sanayi Kongresi 2003, Sektör Araştırmaları**, Yayın: E/2003/349, Ankara.
- Coe, N.M. ve P.Dicken, M.Hess, Global Production Network Realizing The Potential Economic Geography Research Groupe Working Paper Series No.05.07
- Ercan, F. (2006) "Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime", Bölgesel Kalkınma Politikalar ve yeni Dinamikler, Der.A.Arı, Derin Yayınları, İstanbul (45-116).
- Ercan, Fuat (2004) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği-Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Yaklaşım" **Neoliberalizmin Tahribatı**, Haz. N. Balkan ve S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul (9-43)
- Ercan, Fuat (2007) "Çalışmaya Geldik Ölmeye Değil"
- Gereffi, G. (1999). "A Commodity Chains Framework for Analyzing Global Industries", American Behavioral Scientist, Edited by M.Angel and E.Harigittai, Princeton University, USA.
- Güler-Müftüoğlu (2003) "Yeniden Yapılanmada KOBİ'ler: Sihirli Değneğin Sihirsizliği", **İktisat Dergisi**, Sayı: 435, Mart, (16-24).
- Güler-Müftüoğlu B. (2001) "Dudullu Organize Sanayii Bölgesi'nde Makine İmalat Sanayinde Alan Araştırması", TMMOB Sanayi Kongresi 2001 Bildiriler Kitabı, Yayın No. E/2001/291, (349-370).
- Güler-Müftüoğlu B. (2004) "Büyük ve Küçük Firmalar Arası İlişkilerin Bildiğimiz ve Bilmediğimiz Yönleri", **İktisat Dergisi**, Sayı: 452, (57-62).
- Güler-Müftüoğlu B. (2007) "Küresel Üretim Zincirleri" İle Kalkın(ama)mak: 2001-2007 İstanbul Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Örneği", 28-30 Kasım 2007 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde Sunulan Tebliğ, Ankara.
- Güler-Müftüoğlu, B. (2005) Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Güler-Müftüoğlu, B. ve F. Ercan (2007a) "Yeniden Biçimlenen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Yerel, Ulusal ve Uluslararası Dinamikleri", TMMOB V. GAP Sanayi Kongresi, 23-24 Eylül Diyarbakır.
- Güler-Müftüoğlu, B. ve F. Ercan (2007b) "Bölgesel Kalkınmadan Bölgesel Sermaye Birikimine: Olumluluklar/Fırsatlar ve Olumsuzluklar/ Tehditler Açısından Karadeniz

- Bölgesi", 1. Karadeniz'de Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu, 16-17 Kasım 2007, Trabzon.
- Güler-Müftüoğlu, B. (2008) "Firmalar Arası Değişim İlişkileri: Fasonlaşma ve Taşeronlaşma", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt:23, Sayı:4, (243-253).
http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=8042 (14.07.2007)
<http://www.iaosb.com.tr/uploads/MAKINESEKTORARASTIRMARAPORU.doc>
(23.07.2007)
- <http://www.insangucu.com.tr/default.aspx?pid=20137&nid=33128> (23.07.2007)
- <http://www.investinturkey.gov.tr/cms/index.php?a=5> (23.07.2007)
- <http://www.tmmob.org.tr/print.php?sid=2006> (23.07.2007)
- http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Aclik_ve_Yoksulluk_-2007.pdf (20.07.2007)
- [http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=25123&ref=bm\(02.07.2009\)\)](http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=25123&ref=bm(02.07.2009)))
- Humphrey J. ve Schmitz H. (2000) *Governance and Upgrading: Linking, Industrial Cluster and Global Value Chain Research*, IDS Working Paper 120, Brighton: Institute Development Studies.
- Kamplisky R. (2000) "Spreading The Gains From Globalisation: What Can Be Learned From Value Chain Analysis?" IDS Working Paper 110, Brighton: Institute Development Studies.
- Lavey, D.L. (2007) *Political Contestation in Global Production Network*, *Academy of Management Review*.
- Müftüoğlu, Ö. (2003), "Çalışma Yaşamında Kuralsızlığın Kurallaştırılması: Yeni Çalışma Yasaları Üzerine Bir Değerlendirme", *İktisat Dergisi*, Sayı: 435, (36-44)
- Piore, Michael J. & Charles F. Sabel. *The Second Industrial Divide -Possibilities for Prosperity-*. Basic Books, Inc. New York: Publishers, 1984.
- Schumacher, E.F. *Küçük Güzeldir*. çev. Osman Deniztekin. İstanbul: e Yayınları, 1979
- Sturgeon T. (2001) "How Do We Define Value Chains and Production Networks", *IDS Bulletin*, Vol: 32.
- Şen, E. (2006). *KOBİ'lerin Uluslar arası Rekabet Güçlerini Arttırmada Tedarik Zincirinin Yönetiminin Önemi*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Edüt Merkezi, Ankara.
- TMMOB, (2008). *İş Sağlığı ve Güvenliği Oda Raporu 2007*.
- Türkiye'yi Sırtlayan OSB'ler Nasıl Yönetiliyor?<http://gosb.com/belgeler/Infomag.pdf>
(05.05.2009))